

“Hva skal du i en himmel der du ikke får joike”?

Áilluhaš’ betydning for den samiske joiken.

Av Ola Graff, Tromsø Museum - Universitetsmuseet

Nils-Aslak Valkeapää (Áilluhaš) er kanskje den mest mangfoldige samiske kunstneren som har levd. Arbeidet hans med joik fikk stor betydning. Han var svært opptatt av joiken og å skape respekt for joiken. Han så helhetlig på musikk, poesi og bildekunst.

Artisten Valkeapää

I 1968 ga Nils-Aslak Valkeapää ut plata *Juoikuja* som kom ut i Finland. Han var en av de første som moderniserte joiken på den måten at han satte akkompagnemet til den, og han var den første som ga dette ut på plate. Han var svært opptatt av at den samiske kulturen ikke måtte bli en museumsgjenstand, men måtte kunne utvikle seg og tilpasse seg det moderne samfunnet.

Det å sette musikk til joik, kan skape problemer. Joiken blir lett låst i faste takter og en fast toneart. På denne første plata, virker det som om han synger surt. Men han var svært musikalsk. Så det handler om en kollisjon mellom en vestlig tradisjon hvor tonehøyda (pitch) skal ligge fast, og en eldre samisk tradisjon hvor selve tonehøya kan få lov å stige litt.

Han har gitt ut en rekke plater. Han ga ut 2 CD-er til diktboka *Solen, min far*. Han vant en Grand Prix Italia i 1993 for “Fuglesymfonien”, en komposisjon hovedsakelig satt sammen av lyden av fugler og andre naturlyder. Journalist Per Kristian Olsen har karakterisert dette som et av de mest dristige og forbløffende verkene i nyere nordisk musikkhistorie. Joiken “Sámi eatnan duoddariid” som han har lagd, er blitt kalt Samelands alternative nasjonalsang. Han hadde sjøl en vakker joikemelodi. Jan Garbarek spilte den inn på plate, og det er nesten en historisk ironi at denne melodien i mange år blei brukt som kjenningsmelodi for radioprogrammet *På Kirkebakken*. Mange visste nok ikke at kjenningsmelodien for det kristne programmet var en joik.

Ganske tidlig innledet han samarbeid med dyktige finske jazzmusikere. To av dem fulgte han gjennom store deler av karrieren hans, Seppo “Baron” Paakuunainen (saxofon) og Esa Kotilainen (keyboard). De skapte musikk som greide å følge noe av friheta som finnes i joiken, uten nødvendigvis å bli bundet i faste takter og fast rytme, fast lengde og fast

melodiutforming. Etter hvert utviklet han en form for joiking som forskeren Harald Gaski har kalt en form for ”kunstjoik”, den er lett gjenkjennelig som joik, men kunstnerisk utviklet.

Valkeapää hentet ofte fram barn og unge og tok dem med på konsertene sine. På plata *Juoigamat* henta han inn flere andre utøvere, og han brukte barn på plata. En ung utøver var Johan Anders Bær som sjøl etter hvert blei et etablert joikenavn og har gitt ut plater. En annen var Åsa Simma i Sverige. Hun har fortalt hvordan hun blei med Nils-Aslak på en lang konsertturne da hun bare var 9 år gammel og hvor inspirerende dette var for henne. Da hun om høsten begynte på skolen igjen, fikk hun høre av skolekameratene at hun kom til å fare rett til helvete. Og dessuten måtte hun være alkoholiker, for det var bare fulle folk som joiket. Hun blei fortvilt og ringte til Nils-Aslak og fortalte hvilken elendighet han hadde stelt til for henne. Da ga han det svaret som kom til å bety mye for henne: “Åsa, hva skal du i en himmel der du ikke får joike”?

Han har holdt konserter over store deler av verden. Han var blant annet flere ganger i Japan. I 1975 deltok han på det første møtet i Verdensrådet for urfolk i Canada. Flere representanter var skeptisk til samene på grunn av deres hvite hudfarge, men da Nils-Aslak framførte en joik, var skepsisen som blåst bort, og samene blei godtatt på linje med alle de andre.

Han utvidet perspektivet også utover joik. Han holdt noen få konserter med gamle samiske salmer hvor han diktet ny tekst til melodiene. Dette blei utgitt etter hans død. En av sangene, *Gäitu buot attáldagain* (Takk for alle gaver), er tatt med i den nye samiske kirkesalmeboka, *Sálbmagirji II*.

Hans største opptreden noen gang var å åpne De olympiske lekene på Lillehammer i 1994. Åpningsseremonien blei sett av hundrevis av millioner mennesker. Han lagde en ny joik i helt tradisjonell stil til denne åpninga. Etterpå ga han den ut på plate.

Banebryteren Valkeapää

Påskeaften 1972 blei den første joikekonserten holdt i Kautokeino. Nils-Aslak Valkeapää var med som en av initiativtakerne og var en bærebjelke i de første årene. Konserten trakk fulle hus. Dette var i ei tid da interessen for lokal kultur vokste fram over hele landet. Tida var moden for å ta i mot dette initiativet. Påskefestivalen har seinere bare vokst og vokst. Fra

1995 har den vært på statsbudsjettet. Den utviklet seg til Samisk Melodi Grand Prix som arrangeres hvert år med klasse både for tradisjonell joik og for samisk popmusikk.

Han var med å starte et nytt samisk plateselskap, *DAT*, etter at selskapet *Jår'galæddji* sluttet. Selskapet har drevet videre etter hans død og har gitt ut en rekke plater med ulike artister.

Ei viktig side ved Nils-Aslak Valkeapää var at han bragte joiken ut i det offentlige rom. Joiken var noe som mest levde i nære miljøer. Den hørte til der alle kjente hverandre. Når en person fikk en joikemelodi, blei den et musikalsk navn på vedkommende, en slags signatur, et kjennetegn på personen. Det gjorde at joikene kunne brukes i kommunikasjon mellom mennesker. Man kunne joike til hverandre og man kunne joike om hverandre.

Men Nils-Aslak Valkeapää gjorde noe nytt. Han løftet opp joiken til å bli et scenisk uttrykk, en kunstform både på konsert og plate. Det hadde vært folk før han som hadde framført joiker offentlig på konsert. Men Nils-Aslak er en av de viktigste personene i ei modernisering og videreutvikling av joiken.

Dette skaper ny sosial mening i joiken. På en konsert er det ikke alltid så viktig hvem sin joikemelodi man framfører, selve musikken kommer mere i fokus. Samtidig er det et viktig underliggende budskap at man er stolt av joiken: joiken er et karakteristisk samisk kulturuttrykk som har levd i hundrer av år og som man ønsker skal leve videre som en del av den samiske kulturen.

Poeten Valkeapää

Nils-Aslak Valkeapää har skrevet mange dikt hvor joik er med som en viktig del.

Våren.

Mangeslungen joik

Får hugen min i blom

Fra "Solen, min far". Gjendiktet av Jon Todal

*I min heim lever joiken
der høres barnelatter
Bjellene klinger
hundene gjør
lassoen plystrer
I heimen min bølger
koftekantene
samejentenes bellinglegger
varme smil*

Fra “Vindens veier”. Gjendiktet av Laila Stien

*i dessa vidders blå
hör jag livets berättelse
i vindarna älvarna skogarna
de jojkar*

Fra “Vidderna inom mig”. Gjendiktet av Mia Berner, John E.
Utsi & Kristina Utsi

Slike dikt har betydning ut over det å være vakre dikt. Han ideologiserer over joiken, han knytter den til naturen og skaperverket. Han sier at naturens egne lyder er joik. Han knytter også joiken til glede, til barnelatter, til smil og positive holdninger til livet, til det å ha et godt fellesskap. Han sier til og med at joik er livets egentlige uttrykk.

Man må forstå det han gjør i forhold til de fordømmende holdningene som fantes. Han møtte stadig holdninga at joik bare er fyllerøre, joik er stygt og at joik er syndig. Dette er holdninger som hadde levd i det norske samfunnet i lang tid. Professor Amund Helland ga i 1908 ut et trebindsverk om Finnmark Amt. Her skriver han om joiking: *Når de ere drukne, pleier de at improvisere noget galematias med gryntetoner.* Lignende holdninger trengte også inn i de samiske miljøene. Så Nils-Aslak møtte fordømmende holdninger fra sine egne.

Men da er det at han svarer på dette blant annet ved å lage dikt som sier at joik er noe positivt, noe man skal være glad i og stolt over. Han dikter en annen mening inn i joiken. Han bruker et kunstuttrykk i tjeneste til et annet. Det gir sterk virkning.

Nils-Aslak Valkeapää vil bli minnet lenge som en av de største kunstnerne som Sameland har fostret.